

Symbolen en rituelen

In dit nummer:

Rituelen en symbolen in de Bijbel en in de kerk

Kleur vertelt het verhaal bij liturgische kleden

Uitverkiezing op de vierkante centimeter

Inhoud

3 Op weg	Inhoud
4 Bijbelstudie	Rituelen en symbolen in de Bijbel
8 Uitwerking	Rituelen en symbolen in de kerk
12 Geloof & praktijk	Kleur: het verhaal bij liturgische kleden
17 Ontmoeting	Hatzlelponi
18 Reacties & meningen	Ondersteunend, niet het een en al
20 Het verleden actueel	De Beeldenstorm

Verder in dit nummer:

2 Hoofdredactioneel
16 Ritueel
22 Uitverkiezing op de vierkante centimeter
23 Huis van het Brood
23 Adventskaars
25 Boeken
26 Bondig
27 Weer een nieuwe gemeenteschets
28 Colofon en volgende nummer

Hoofdredactioneel

In onze beeldcultuur is het gebruik van symbolen ruim aanwezig. Zonder woorden spreken ze ons aan in een context van onze alledaagse werkelijkheid. Dit laatste nummer in 2010 is vooral gevuld met artikelen waarin het gaat over symbolen en rituelen in de kerk. Ze zijn bedoeld als een middel om je samen en persoonlijk op God te richten, en dat is het doel van je bestaan.

Symbolen en rituelen in de kerk. Wij zijn ermee vertrouwd. Denk maar aan het breken van het brood en het schenken van de wijn, of de hand van de ouderling in een kerkdienst. Nu de samenleving en ons levensgevoel door de tijd heen zijn veranderd, zie je, daaraan gekoppeld, in de kerk een toenemende behoefte aan nieuwe symbolen. Vertrouwdheid en verlangen naar eigenheid geven genoeg reden eens na te gaan wat de achtergrond is van symbolen en rituelen. De *Bijbelstudie* en de *Uitwerking* geven u daarover deskundige uitleg. Het zijn artikelen die elkaar versterken in zeggingskracht en diepgang, en die vragen om gesprek en toepassing.

Geloof & praktijk, de naam zegt het al, kan dit concreet maken met woord en beeld. Originaliteit en functionaliteit, waarvan de foto's een beeld geven, doen daarbij een extra duit in het

zakje. Dat er verschillend gedacht wordt over het thema maken *Reacties & meningen* en ook *Truus* al duidelijk. Een lichte beeldenstorm tijdens de bespreking zal het niet halen bij de Beeldenstorm in het midden van de zestiende eeuw.

Een geromantiseerde vertelling over de vrouw van Manoach in *Ontmoeting* varieert op het eigenlijke doel van *WegWijs*, dat is bijbelstudie in de gemeente, gericht op onze leefwereld. *Tittel & jota* maakt zich sterk om helder aan dit doel te werken. Aan boeken schrijven en lezen komt geen einde. Als redactie attenderen wij u weer op een paar titels die passen bij het thema.

Graag stellen wij u ons nieuwe redactielid voor, Riet Steenbergen-Busstra uit Augustinusga. Met haar capaciteiten wil zij zich inzetten voor inhoud en tekst van *WegWijs* en voor het contact met u als lezer. Haar komst maakt de redactie weer compleet, waarvoor wij God dankbaar zijn. We hopen op een fijne samenwerking in 2011, met mooie resultaten voor u en voor ieder die *WegWijs* cadeau krijgt.

Ali van Dijk, hoofdredacteur

Op weg

Inhoud

Ter afsluiting van het ontbijt op de zondagmorgen: mijn vader pakt de Bijbel en begint met bijbellezen. Hij start: 'Een psalm...' 'Een lied voor de sabbatdag', roepen wij als kinderen direct met elkaar in koor. Als klein kind kunnen wij al snel de eerste en de laatste regel van de psalm mee opzeggen. Later kenden wij de hele psalm uit ons hoofd. Met het lezen van Psalm 92 (een prachtige psalm!) begon voor ons de zondag. Een vaste gewoonte of een ritueel? Alleen klank, of ook inhoud?

Met rituelen, en eigenlijk ook met symbolen, is iets bijzonders aan de hand. Je kunt pas spreken over een symbool of ritueel als je weet welke betekenis erachter zit. Het gaat niet zozeer om dat wat je doet, want het is zelfs zo dat een ritueel of symbool op zich niet echt bijzonder hoeft te zijn.

Het wordt pas bijzonder als je de betekenis ervan kent en natuurlijk het gevoel erbij ervaart. En dan komt vervolgens het gevaar om de hoek kijken dat als je een ritueel (te) vaak gaat herhalen, alleen de klank en het uiterlijk overblijven. De inhoud en de betekenis gaan dan juist weer verloren.

Dat is denk ik ook de reden waarom wij als gereformeerden wat huiverig zijn om symbolen en rituelen in onze (huishoudelijke) erediensten te gebruiken. Want ga maar na: als je het over rituelen hebt denk je al snel aan vormen en uiterlijkheden. Misschien zelfs aan afgodendienst. Voor ons staat toch altijd het Woord, de Bijbel, centraal. Het gaat ons vooral om een levend geloof en de relatie die wij met elkaar en met onze Vader kunnen en willen hebben. Toch gebruiken wij meer en vaker symbolen en rituelen dan u misschien dacht. En die zijn juist goed te gebruiken, omdat zij wijzen naar onze levende God en Vader die ons Christus gaf (aan het kruis!) en de heilige Geest over ons heeft uitgestort (tongen als van vuur!). Het is aan ons om de betekenis en de inhoud van symbolen en rituelen steeds opnieuw en misschien wel vernieuwd te zien.

Onlangs hadden wij onze traditionele herfstvakantie met de hele familie. Ter afsluiting van het ontbijt op de zondagmorgen: mijn broer pakt de Bijbel en begint met bijbellezen. Hij start: 'Een psalm...' 'Een lied voor de sabbatdag', roepen wij direct (met z'n dertigen) in koor. 'Voor de sabbat', verbetert hij droog, naar de nieuwste bijbelvertaling. Tja, rituelen blijven en worden doorgegeven aan de volgende generatie. De klank kan veranderen: de inhoud blijft!

Inge Laan, voorzitter Bijbelstudiebond

Cadeau-abonnement

Wilt u eens iemand verrassen? Geef een jaarabonnement op *WegWijs* cadeau!
Voor meer informatie: zie pagina 27.

Rituelen en symbolen in de Bijbel

Anje de Heer

Waar moet je in de Bijbel zijn als het gaat om rituelen en symbolen? Waarschijnlijk antwoorden de meesten van u: in het Oude Testament. Allereerst bij de vele voorschriften rond de bouw van tabernakel en tempel, de jaarlijkse feesten en de offerdiensten. Vervolgens ook bij profeten als Jeremia, Ezechiël of Hosea en de wonderlijke manier waarop zij hun profetieën zo nu en dan moeten verbeelden. Horen rituelen en symbolen misschien meer bij de geloofspraktijk van het Oude Testament?

Voordat we op deze vragen kunnen ingaan is het belangrijk om te weten wat symbolen en rituelen eigenlijk zijn. De woorden kent iedereen wel, maar dat zegt niet alles; uitdrukkingen als 'een symbolische handdruk' of 'een rituele dans' suggereren dat er bij symbolen en rituelen sprake is van onnodigheid, zelfs van 'niet echt'. De invulling van de begrippen gaat echter veel verder.

Symbool

Symbolen zijn gewone dingen die op een bepaald moment en in een bepaalde situatie als teken functioneren. Als een ding een symbool is geworden, verwijst het ergens naar en zo verbindt het de zichtbare met de onzichtbare werkelijkheid. Een foto kan bijvoorbeeld een symbool zijn: de foto van een overleden geliefde of een geëmigreerd familielid. Wat zichtbaar is – papier, inkt, een afbeelding – legt de verbinding

met dat wat niet zichtbaar is, de persoon in kwestie; zelfs als deze persoon zich aan de andere kant van de wereld bevindt of niet meer in leven is. Dit betekent niet dat elke foto een symbool is. Wil iets tot symbool worden, dan zijn een aantal punten van belang.

In de *eerste* plaats: een symbool is een teken, maar niet elk teken is een symbool. Het plaatje van afbeelding 1 vertelt waar de lift te vinden is. Het is een teken waar je niet over na hoeft te denken en je hoeft je ook niet af te vragen wat je eigenlijk ziet. Je belandt niet in een andere werkelijkheid, maar alleen in de lift. Het plaatje van afbeelding 2 is van een andere orde. Het is niet bedoeld om duidelijk te maken waar je een vogel en wat druppels boven het water kunt vinden. Hang je dit plaatje naast dat van afbeelding 1 in een winkelcentrum, dan zegt het niets. Maar in een artikel over kerkdienst en symboliek komt het wel tot spreken. Afbeelding 2 is een teken, maar het is geen rechtstreeks en ondubbelzinnig teken.

Dit brengt een *tweede* aspect van symbolen in beeld: een symbool vraagt om een context. Pas in een context van Bijbel en liturgie komt afbeelding 2 tot spreken: vogel – duif – Geest – water – doop. Hoe en wat precies hangt af van de kijker en van de directe context; afbeelding 2 is niet rechtstreeks en ook niet ondubbelzinnig. Juist daarom draagt afbeelding 2 de kenmerken van een symbool.

Afbeelding 2 brengt ons ook bij een *derde* aspect van symbolen: een symbool moet iets in zich hebben wat het verbindt met de diepere werkelijkheid. Zou in de Bijbel geen relatie

afbeelding 1

afbeelding 2

als we wel denken. De voorschriften worden uitgebreid beschreven,

maar van de werkelijke praktijk weten we weinig

Als het gaat over symbolen worden er vaak verschillende woorden gebruikt: symbool, symboliseren, ritueel, rite, ritualiseren. In principe hebben ze elk hun eigen betekenis: een symbool is een voorwerp, een symboolhandeling is een handeling die symbolisch is (wordt wel rite genoemd), symbooltaal is symbolische taal. Een geheel dat uit symbolen, symbolische handelingen en symbooltaal bestaat is een ritueel. Het geheel wordt de symbolische orde genoemd. In dit artikel wordt dit precieze onderscheid niet verder uitgewerkt en wordt hoofdzakelijk gebruikgemaakt van de termen 'symbool' en 'ritueel'.

zijn gelegd tussen de heilige Geest en een vogel, tussen doop en heilige Geest (Mat. 3:16; Mar. 1:10; Luc. 3:22; Joh. 1:32) dan waren we op grond van de afbeelding nooit bij doop en heilige Geest uitgekomen.

Ritueel

Bij symbolen horen rituelen. Een ritueel is een uit symbolen (symbolische handelingen of symbolische taal) bestaand geheel. Het dagelijks leven zit vol rituelen en meestal hebben we het niet in de gaten; denk bijvoorbeeld aan de manier waarop je opstaat, jezelf aankleedt, afscheid neemt, je werk begint, iemand begroet enzovoorts. Voor rituelen geldt alles wat hierboven voor symbolen is geschreven. Rituelen hebben ook eigen kenmerken: ze bestaan al, de onderdelen kennen een vaste volgorde, er is sprake van herhaling. Ook hier geldt: niet alles wat bestaat, vaste onderdelen heeft en regelmatig plaatsvindt is een ritueel. Eten koken is niet per definitie een ritueel, ook al vindt het regelmatig plaats. Het kan het wel worden als je er altijd specifieke gebruiken op nahoudt zoals speciale muziek, een vast radioprogramma, een glas rode wijn, een eigen werkvolgorde. Juist dat vaste ritme en die specifieke gebruiken hebben invloed op het bewustzijnsniveau.

Het dagelijks leven en de maatschappij zitten vol met symbolen en rituelen, maar deze komen pas tot volle zeggingskracht als er sprake is van zaken die dieper graven: identiteit, ethiek, levensbeschouwing, ingrijpende gebeurtenissen, leven en dood; al die zaken van het bestaan waarbij sprake is

van diepere werkelijkheden, de kern van het bestaan, dat wat ons als mensen verre te boven gaat, God. En dat brengt ons bij het onderwerp symbolen, rituelen en liturgie.

Oude en Nieuwe Testament

De liturgie ten tijde van het Oude Testament staat bol van de rituelen en symbolen. Lees bijvoorbeeld vanaf Exodus 25 over de bouw en inrichting van de ark, over priesterkleding en priesterwijding; lees in Leviticus over de praktijk van het offeren, rein en onrein, de feestcyclus. Blader Numeri en Deuteronomium door en zie tussen de geschiedenisverhalen steeds opnieuw de rituele voorschriften staan. In het Nieuwe Testament komt echter nagenoeg geen enkel ritueel voorschrift meer voor en lijkt de hele liturgie vrijgegeven. Is deze indruk juist en betekent dit dat symbolen en rituelen voor de kerk hebben afgedaan? De toenemende belangstelling in de Gereformeerde Kerken (vrijgemaakt) voor symbolen zou dan wel eens een veeg teken kunnen zijn.

Het is de vraag of we op dit punt uit de Bijbel wel conclusies kunnen trekken. We weten helemaal niet zo veel over de samenkomsten in tabernakel en tempel als we wel denken. De voorschriften worden uitgebreid beschreven, maar van de werkelijke praktijk weten we weinig. Bovendien beslaat het Oude Testament enkele eeuwen, met enorme cultuurbreken als overheersing door andere volken, ballingschap en Romeinse bezetting. Ook van de samenkomsten van de kerk uit de eerste tijd weten we veel meer niet dan wel, en dat

geldt ook voor de synagogale bijeenkomsten in Jezus' dagen. Als het Nieuwe Testament voorschriften geeft voor het een of ander, dan liggen die hoofdzakelijk op het vlak van levensstijl en ethiek (de Bergrede, de leefregels uit de nieuwtestamentische brieven). De rituele praktijk wordt alleen zo nu en dan aangestipt, kennelijk was het niet nodig om daar nieuwe voorschriften voor te geven. Alleen als er dingen mislopen, zoals in Korinte, is er aanleiding om het onderwerp te berde te brengen (1 Korintiërs).

Je kunt de conclusie trekken dat alles wat niet beschreven wordt er dus ook niet was, of er niet mag zijn, of niet van belang is, maar in onderzoek geldt dat wat niet genoemd wordt er meestal wel is, maar dat er geen aanleiding is om sturend op te treden. Wanneer de gegevens over de geloofspraktijk uit de eerste eeuwen wat duidelijker worden, zie je dan ook dat ritualiteit daarin een vanzelfsprekende plaats heeft. Dat ligt eigenlijk ook voor de hand, want de opstanding van Christus betekende niet dat de hele bestaande geloofspraktijk had afgedaan. Er zijn zeker punten geweest die vroegen om gesprek en bezinning, denk aan de besnijdenis, de omgang met niet-joden en de vraag van de betekenis van de joodse wet voor christenen van een andere dan joodse afkomst (Hand. 15; Gal. 11:11-14; Hand. 10); die gesprekken zijn zeker niet gemakkelijk geweest, zo veel maakt de Bijbel wel duidelijk. Maar dat betekende geen breuk met de symbolische orde. Dat zou ook niet mogelijk zijn geweest, want zo'n diepmenselijk gegeven valt niet te negeren. Bovendien zat het hele leven vol met symbolen en de symbolische werkelijkheid. Een wereld waarin dat als minderwaardig gold zou pas ontstaan na een ingewikkeld en uitgebreid proces als de Verlichting in de westerse cultuur.

Het woord 'symbool' is afgeleid van het Griekse *sumballo*. Dat woord werd gebruikt voor de twee helften van een opzettelijk gebroken voorwerp. Die twee helften werden gescheiden, en gebruikt als herkenningsteken. Wanneer iemand, bijvoorbeeld een boodschapper, kon tonen dat zijn helft paste bij die van de ander, dan was dat een teken van waarheid: de boodschapper is betrouwbaar. *Sumballo* betekent dan ook 'bijeengbrengen'. Dat 'bijeengbrengen' is de verbintenis tussen het oorspronkelijke woordgebruik en het huidige. Ook in het huidige begrip speelt bijeengbrengen een rol, namelijk het bijeengbrengen van twee werkelijkheden, een zichtbare en een onzichtbare.

Sacramenten

Tussen de regels door kom je dan ook allerlei vormen van ritualiteit en symboliek tegen in het Nieuwe Testament: de vredeskus (Rom. 16:16; 1 Kor. 16:20; 2 Kor. 13:12; 1 Tess. 5:26; 1 Petr. 5:14), handoplegging (Jak. 5:14, in verband met zalving; Hand. 8:17, in relatie tot de doop; Hand. 13:3, in verband met uitzending op een missie), vaste gebedsuren (Hand. 3:1; Hand. 10:9; wellicht ook Hand. 16:25), specifieke gebedshoudingen (Mat. 26:39; Op. 4:10), symbooltaal (Joh. 1:36b; Mat. 26:26-28; Mat. 28:19). De twee laatste teksten brengen ons bij de doop en de maaltijd van de Heer, twee zaken waarvan we oprecht geloven dat God ze aan de kerk gegeven heeft en die bij uitstek symbolisch zijn. Want het stukje brood dat je bij het avondmaal in de mond krijgt is gewoon brood, de wijn gewoon wijn, en het water van de doop komt gewoon uit de kraan. Echter, in de diepere werkelijkheid is brood geen brood meer en wijn geen wijn en water geen H₂O. In het ritueel van de maaltijd en de doop opent zich die werkelijkheid.

Geloof

Hoe werken symbolen en rituelen precies? Daar zijn boeken over volgeschreven. Voor dit artikel is het van groot belang om te weten dat symbolen en rituelen niet volgens een logisch, rationeel proces van oorzaak en gevolg werken. Ze liggen eerder op het associatieve vlak en associaties kunnen op tal van manieren met elkaar verknoopt en verweven zijn, van persoon tot persoon en van situatie tot situatie verschillend. Het is een van de belangrijkste redenen voor twijfels ten opzichte van symbolen. Iets wat niet uit te leggen is, is ongrijpbaar. Met woorden heb je het idee dat je precies zegt wat je bedoelt, tot op de komma nauwkeurig, en dat de boodschap dus exact zoals je bedoelt overkomt. Maar bij symbolen ontglipt je dat. Bovendien: is het niet zo dat rituelen en symbolen vaak gebruikt worden om God te sturen, te beheersen? Volvoer het ritueel, gebruik het symbool en de heilswerkelijkheid is jouw werkelijkheid geworden...

Inderdaad, de symbolische orde mag dan een diepmenselijk gegeven zijn, een geschapen werkelijkheid, dat betekent niet dat hij alleen maar goed gebruikt kan worden. Symbolen kunnen niet zonder geloof. Denk aan wat er in het doopformulier staat over 'gewoonte of bijgeloof' en in het avondmaalsformulier over het niet blijven hangen aan de uiterlijke tekenen van brood en wijn. Symbolen kunnen ook niet zonder voeding en vorming. Maar de doodsteek voor symbolen is als je ze op het moment van handeling niet in hun eigen kracht laat staan en voortdurend met uitleg klaarstaat.

Anje de Heer is kerkmusicus, adviseur Steunpunt liturgie en staffunctionaris Kerkzang.nl; ze woont in Amersfoort

Verwerking

1 Psalm 104

- a Ieder leest in stilte Psalm 104:1-5. Vraag je al lezend af: welke symbolen worden hier gebruikt? Wissel de uitkomst uit.
- b Het gaat in het begin van deze psalm niet om een precieze wetenschappelijke beschrijving; het is geen les uit een aardrijkskundeboek. Waar gaat het dan wel om? Heeft dat invloed op de manier waarop je deze tekst leest? Moet je die lezen zoals een kind op de basisschool 'begrijpend lezen' leert? Of vraagt het om een andere 'leeshouding'? Zo ja, hoe dan? Als een roman? Of een bouwbeschrijving? Of een gedicht? Of zoals je een schilderij bekijkt of naar muziek luistert? Werkt het beter als iemand voorleest en jij luistert?

2 Hebreeën 8:1-6

- a Lees gezamenlijk Hebreeën 8:1-6. Wat is de kern van het betoog (vs. 1-2)? Wat is het verschil tussen de aardse hogepriester en de hemelse (vs. 3-6)?
- b Wat zegt dit over de aardse tempeldienst (lees hierbij ook Heb. 10:11-14)?
- c Geeft de Hebreeënbrieff aanleiding tot de gedachte dat symbolen en rituelen hebben afgedaan? Of zegt de Hebreeënbrieff dat de offerdienst heeft afgedaan?

3 Doop

- a In de gereformeerde traditie wordt de symboliek van de doop zo geduid: zoals je met water vuil afwast, zo worden je zonden door Jezus Christus weggewassen. 'De doop bevestigt en verzegelt ons de afwassing van onze zonden door Jezus Christus' (doopformulier I, p. 731 Geref. Kerkboek). Lees ook vraag en antwoord 69 van de Heidelbergse Catechismus.
- b Lees nu het begin van het gebed voor de doop, p. 732-733 (eerste drie regels). In het kader van de doop worden hier de zondvloed en de doortocht door de Rode Zee genoemd. Waarom?
- c Zet de watersymboliek van a en b op een rijtje:
  - water (doopformulier, Catechismus): schoonwassen.
  - water (zondvloed): ...
  - water (doortocht Rode Zee): ...
- d De relatie tussen doop en doortocht door de Rode Zee wordt in de Bijbel gelegd: lees daarvoor 1 Korintiërs 10:1-2. Lees voor de relatie tussen doop en zondvloed 1 Petrus 3:20b-21.
Vorm groepjes van 2-4 personen en laat elk groepje een uitbreiding van het antwoord van vraag en antwoord 69 formuleren waarin de watersymboliek van zondvloed en doortocht door de Rode Zee zijn verwoord. Wissel de uitkomst uit. Vraag je vervolgens af of meer aandacht voor deze watersymboliek je inzicht in de doop verdiept.
- e Ken je nog meer watersymboliek uit de Bijbel? Kun je die in relatie brengen met de doop? (Komt hier niet direct iets uit, lees dan Ezechiël 47:1-13, Openbaring 22:1-2 en Johannes 4:5-14.)

4 Stelling (voor werkvormen: zie www.bijbelstudiebond.nl)

De symbolische werkelijkheid is even waar als de waarneembare werkelijkheid.

Rituelen en symbolen in de kerk

Anje de Heer

Kerkdiensten zijn vaak zo vertrouwd dat je amper in de gaten hebt wat er precies gebeurt. Het kan heel verhelderend werken om eens afstand te nemen en dan naar het bekende te kijken. Hoe doen we het? Waarom doen we het eigenlijk op deze manier? Wat zeggen deze manieren over ons en onze praktijk? De invalshoek 'rituelen en symbolen' is daarvoor heel geschikt, want het doet je kijken vanuit een minder bekend gezichtspunt.

Niet alles kan in dit artikel aan de orde komen. Daarom concentreren we ons op enkele basale uitgangspunten aan de hand van houdingen en gebaren, het kerkgebouw, lichtsymboliek en het gebruik van afbeeldingen.

Zintuigen

De kerkdienst is een zittende bezigheid. Toch zijn er enkele specifieke vormen van beweging aan te wijzen. Bij de kerk-gangers wordt het zitten zo nu en dan afgewisseld met staan, en op gezette tijden worden de handen gevouwen en sluiten we de ogen. De voorganger, die overigens meer staat dan zit, gebruikt vaste handgebaren aan het begin en eind van de dienst; gebaren die samengaan met gesproken tekst. In bijna al deze gevallen is er sprake van symboliek: staan is een houding van eerbied, van actieve bereidheid. De opgeheven hand(en) aan het begin van de dienst is een groet, de over de gemeente uitgestrekte handen aan het eind zijn een zegening. Gebaar en woorden vormen een sterk tweetal; als je beide met open zintuigen ondergaat ervaar je dat het geheel meer is dan de som der delen.

Niet voor niets staat hier 'met open zintuigen'. Symbolen zijn geen wondermiddelen. Maar al te vaak gaan we staan omdat we het nu eenmaal altijd zo doen en alle symboolkracht is buiten beeld. Maar je kunt ook zo gaan staan dat je openstaat voor wat het met je doet, dat je het in direct verband brengt met de woorden die gesproken worden. Dan zijn het geen losse dingen meer: staan aan de ene kant, woorden aan

de andere kant, maar kunnen die twee samensmelten en zo tot volle zeggingskracht komen.

Gebedshouding

De protestantse gebedshouding is 'handen samen en ogen dicht'. De boodschap daarvan is concentratie: je handen kunnen niet iets anders doen, je ogen kunnen niet afdwalen. Het is een relatief late houding om zo te bidden; gevouwen handen waren er wel, maar dan als teken van onderdanigheid. Er zijn meer gebedshoudingen. In het oude Israël was staan de meest voorkomende en de kerk heeft dat overgenomen. Staan kan gecombineerd worden met opgeheven handen: de *orantehouding* (van *orare* = bidden). Bij deze houding zijn de armen zijwaarts gestrekt, licht gebogen en de handpalmen naar boven. Natuurlijk is er knielen, en zelfs liggen (op de buik, de armen naar de zijanten gestrekt – een kruisvorm dus). Ook knie- en hoofdbuigingen zijn gebaren in het kader van het gebed.

Al deze houdingen maken deel uit van de traditie van de kerk. In de oude kerk bad men op zondagen staand. In de paastijd werden alle gebeden staand uitgesproken, symbool van de opstanding, maar in de vastentijd juist geknield, als uiting van kleinheid en inkeer. Bij de doxologie (de lofverhef-fing, bijvoorbeeld het slot van het Onze Vader) boog men het hoofd. De orantehouding wordt vooral bij plechtige gebeden gebruikt, zoals rond de viering van de maaltijd van de Heer. De kerkvader Ambrosius (339-397) verbond deze houding

De boodschap daarvan is concentratie:

je handen kunnen niet iets anders doen, je ogen kunnen niet afdwalen

met Christus die in de hemel voor ons pleit. Liggen, symbool van volledige overgave, was verbonden aan bijzondere momenten, zoals de priesterwijding.

Kerkbouw en -inrichting

Kerken en hun inrichting zijn ook symbolisch. Oude kerken waren bijvoorbeeld gebouwd in oost-westrichting. Het centrum van de kerk, de plaats van de avondmaalstafel of het altaar, lag aan de oostzijde, en de kerkgangers stonden of zaten met het gezicht in oostelijke richting. Ook de voorganger sprak de gebeden in oostelijke richting uit. Waarom? Omdat het oosten als de richting waar de zon opgaat, symbool is van Christus die opstond bij het ochtendgloren, en zijn opstanding is de overwinning van het donker door het licht: een nieuwe dag, een nieuw leven voor mensheid en wereld.

Na de Reformatie ontstond er een nieuw kerktipe, de zogenaamde preekkerk, simpel gezegd een zaal met stoelen rond de preekstoel. De boodschap van zo'n gebouw is duidelijk: het gaat hier om de preek, de verkondiging van het Woord. De preekstoel zelf werd ook een symbool. Aanvankelijk was het gewoon een praktisch meubel, een verhoging waardoor

de spreker beter gezien en gehoord kon worden. Maar dat praktische ding groeide uit tot een symbool. Nog niet zo lang geleden was voor sommigen een preekstoel die niet voor in de kerk in het midden was gepositioneerd een veeg teken, kennelijk stond het Woord niet meer centraal. Voor anderen was het juist een teken van een beter evenwicht: niet alleen het Woord moest centraal staan maar ook de maaltijd van de Heer, en dus stond voorin aan de ene kant de preekstoel en aan de andere kant de avondmaalstafel. Onder invloed van evangelische stromingen is de preekstoel voor sommigen tegenwoordig een teken van afstand en verstarring geworden. De prediker moet mobiel zijn, dicht bij de gemeente, meer ruimte om te spreken, te lopen, te communiceren.

Licht

Christus is het licht van de wereld. Dit is bijbelse symboliek bij uitstek. Het is ook diepmenselijke symboliek, want de begrippen 'licht' en 'donker' roepen bij vrijwel iedereen beelden op die veel verdergaan dan 'dag' en 'nacht'. In onze tijd, waarin we met een schakelaar over licht kunnen beschikken, is de symboliek van licht/donker verder van onze beleving af

komen te staan, maar denk je in hoe het was toen kunstlicht niet meer was dan een flakkerend vuurtje of een kaars. De Bijbel staat vol van lichtsymboliek en in tabernakel en tempel stond de kandelaar. Ook in de kerk heeft lichtsymboliek altijd een rol gespeeld. Hierboven werd al de bouwrichting genoemd, met het oosten als symbool van Christus. Verder komt de lichtsymboliek vooral uit in het gebruik van kaarsen. Eén kaars staat daarbij centraal: de paaskaars. Deze kaars, elk jaar met Pasen een nieuwe, staat voor in de kerk en brandt tijdens elke dienst. Het is een symbool van Christus, het licht van de wereld, degene die het duister overwon. Bij binnenkomst in de kerk is meteen duidelijk: hier gaat het om het licht van de wereld. Alle eventuele andere kaarsen, van adventskaars tot doopkaars, zijn van deze kaars afhankelijk en worden aan haar aangestoken.

Afbeeldingen

Veel kerken beschikken tegenwoordig over een beamer. Bij de pleidooien voor de beamer is altijd het argument te horen dat we tegenwoordig in een beeldcultuur leven en dat de kerk in deze tijd meer visuele communicatie nodig heeft. Om gebruik van beelden te kunnen maken is het belangrijk het verschil te weten tussen illustraties en symbolen. Er is het plaatje bij het praatje, bijvoorbeeld de illustratie van een goed peuterprentenboek dat mede het verhaal vertelt. En er is het symbool (zie wat er in het eerste artikel aan de hand van twee afbeeldingen wordt duidelijk gemaakt). Een voorbeeld: Daniël in de leeuwenkuil. Een illustratie zoals in kinderbijbels laat Daniël tussen de leeuwen zien, min of meer realistisch. Er zijn echter ook afbeeldingen die de leeuwen afbeelden als brave schoothondjes, pootjes omhoog. Daniël zit erbij alsof hij Christus is. Hier is de afbeelding symbool geworden, want in de tijd waarin dit type afbeeldingen ontstond, de romaanse tijd, werd de geschiedenis van Daniël bij de leeuwen gezien als symbool van Christus die de dood en de kwade machten overwon. De zeggingskracht van dit laatste type afbeeldingen is veel groter dan die van een illustratie. Tegelijk is het zo omgaan met visuele middelen veel moeilijker dan het gebruik van plaatjes of illustraties.

Vorming

Kun je besluiten wel of niet aan symbolen en rituelen te doen in de kerkdienst? Nee, de kerkdienst op zichzelf valt al in de categorie 'ritueel'. Waar mensen in groepen samenkomen, treedt altijd stilering op. Zodra er sprake is van herhaling – en dat is bij kerkdiensten nu eenmaal het geval – krijgt

die stilering vaste vormen. Er groeit een eigen complex van gewoonten en gebruiken. Ook waar men hamert op 'ongedwongen doen' en 'ruimte voor spontaniteit' treedt dit proces onherroepelijk op. En juist dat betekent een van de belangrijkste aspecten van de symbolische orde: namelijk dat symbolen en rituelen 'voorgegeven' zijn. Je hoeft ze niet steeds te bedenken, ze tonen hun kracht in de herhaling. Herhaling kan verstarrend werken, maar alleen als de inhoud tekortschiet. Herhaling doet ook winnen aan betekenis. Week na week sta je in de kerk samen met al die anderen die je zelf nooit in deze samenstelling bij elkaar had geroepen. Je individuele stem gaat op in die van de groep als je samen zegt: 'Onze hulp is in de naam van de HEER'. Ga mee in het ritme van de woorden en de klank en onderga de betekenis. Geef ruimte aan ervaringen van de afgelopen week, aan gevoelens van het moment en eventueel verdiept inzicht en kennis. Zo voeg je zelf week na week betekenis toe aan deze woorden en de bijbehorende handeling. Zo word je gevormd, individueel en als gemeenschap.

Anje de Heer is kerkmusicus, adviseur Steunpunt liturgie en staffunctionaris Kerkzang.nl; ze woont in Amersfoort

Literatuur

Jean Daniélou, *Bijbel en liturgie. De bijbelse theologie van de sacramenten en de feesten volgens de kerkvaders*, Desclée de Brouwer Brugge-Utrecht, 1964.
C.J. den Heyer, P. Schelling, *Symbolen in de bijbel. Woorden en hun betekenis*, Meinema Zoetermeer, 2000.
J. Smelik, 'Schepper, schepping en liturgie', 'De hele schepping verkondigt Gods lof' en 'Blijvende betekenis: zorgvuldig met scheppingsgaven omgaan', in: J. Smelik, *Eredienstwaardig*, Word en Wereld Bedum, 2009, p. 24-28.
Studiedeputaten Eredienst, 'De Bijbel en de liturgie', in: *Rapport studiedeputaten eredienst voor de GS Berkel en Rodenrijs 1996*, Vuurbaak Barneveld, 1995, p. 17-78.
Hans Uytenbogaardt, 'Symbool en rite', in: Paul Oskamp en Niek Schuman (red.), *De weg van de liturgie. Tradities, achtergronden, praktijk*, Meinema Zoetermeer, 1998, p. 371-378.
Steunpunt Liturgie: diverse Notities en Documentatiemappen. Zie www.gkv.nl (via 'steunpunten' naar 'liturgie'). Informatie: liturgie@gkv.nl.

Verwerking

- 1 Vraag ieder om in gedachten terug te gaan naar de laatst bezochte kerkdienst. Welk moment van deze dienst heeft (de meeste) indruk gemaakt en waarom? Wissel dat uit in tweetallen. Laat ieder vervolgens plenair aangegeven in welke categorie het moment valt:
  - liturgisch moment
  - liturgische handelingen of gebaren
  - schriftlezing
  - preek
  - gebed
  - ontmoeting
  - gemeentezang
  - instrumentale muziek
  - sacramenten
  - kerkgebouw of -inrichting
  - anders, namelijk:

Valt er uit de uitkomst iets te concluderen?
- 2 Symbolen en rituelen zijn een uiting van identiteit. Door symbolen en rituelen wordt de identiteit ook gevormd.
  - a Wat zegt het gebruik van symbolen in onze kerken over onze identiteit?
  - b Hoe worden wij in onze kerken gevormd door symbolen en rituelen?
- 3 Een goede orde van dienst is een symbool in zich. Het is een proces waar je als gemeenschap doorheen wordt geleid en waardoor je gevormd wordt.

Bekijk groepsgewijs de orden van dienst op p. 669 en 671 van het Gereformeerd Kerkboek. Kun je deze uitspraak aan de hand van deze orden van dienst illustreren?
- 4 Waar komt de aandacht in onze kerk voor symbolen en rituelen vandaan?
  - Invloed van de moderne media.
  - Het inzicht dat de mens ondanks alle natuurwetenschappelijke kennis nog altijd zaken als gezondheid, wereldvrede en milieu niet kan beheersen (het postmodernisme).
  - Het hellend vlak.
  - Ter compensatie van ontoereikende preken. Als de preken voldoende voeding zouden geven zou er geen behoefte aan zijn.
  - Invloed van evangelische bewegingen en stromingen.
  - Voortschrijdend inzicht: de mens is meer dan alleen 'verstand' en 'rationeel denken'.

Maak van het bovenstaande lijstje kopieën voor iedereen en laat ieder maximaal drie punten aankruisen. Laat iemand dat even uitwerken en bespreek vervolgens de uitkomst.
- 5 Stellingen (voor werkvormen: zie www.bijbelstudiebond.nl)
  - a Het aan elkaar praten van de verschillende onderdelen van de dienst geeft weinig ruimte voor een eigen beleving.
  - b Vormloosheid spreekt een eigen taal.

Kleur: het verhaal bij liturgische kleden

Adri Geelhoed

In het kerkgebouw waarin onze gemeente tijdelijk diensten hield hing vanaf de kansel een klein, groen kleed met daarop vijf broden en twee vissen. Het was mijn eerste, vooralsnog niet al te bewuste, kennismaking met het verschijnsel van het liturgische kleed. Dit eenvoudige stukje textiel bleef alle seizoenen door op dezelfde plek hangen. Ergens in een kast moeten ook een wit, paars en rood kleed hebben gehangen, maar die hebben wij nooit gezien!

Een jaar geleden hebben wij als Gereformeerde Kerk in Goes eindelijk een nieuw kerkgebouw in gebruik genomen, de Ontmoetingskerk. Het gebouw heeft een mooie kerkzaal in de vorm van een ovaal, waarin een ruim liturgisch centrum is gecreëerd. Van een preekstoel is geen sprake meer; de predikant staat achter een monumentale liturgische tafel, waarin een spreekgedeelte is geïntegreerd en waarop een groot doopvont een plaats heeft gekregen.

Als klein groepje professioneel werkende beeldend kunstenaars uit de gemeente zijn we uitgenodigd om na te denken over beeldende kunst in de nieuwe kerk. Mijn eigen gedachteproces kwam op gang toen ik het ontwerp zag voor de liturgische tafel. Het is een heel lange en brede tafel en ik bedacht dat daar een kleed overheen zou kunnen liggen. Een liturgisch kleed welteverstaan, te wisselen naar gelang de periode van het kerkelijk jaar.

Kerkelijk jaar

De Gereformeerde Kerken hebben geen traditie om te werken met kleden en nog minder met gewaden in de kleuren van het kerkelijk jaar (dat laatste zou van mij ook niet hoeven). Ik kan me niet herinneren dat in mijn jeugd een begrip als veertigdagentijd een rol speelde. Het is wel een oude traditie die teruggaat tot voor de Reformatie, en met name in de katholieke kerk en in de PKN van belang is. Liturgische kleden geven kleur aan het kerkelijk jaar en herinneren de kerkganger daaraan, net zoals de gezangen die gezongen worden. Ze zijn te vergelijken met een kalender. Die is niet in de eerste plaats ter verfraaiing gemaakt, maar mag wel fraai ogen!

Symboliek

Bij veel kanselkleden of kleden die over een tafel hangen en *antependia* genoemd worden (*antependium* betekent letterlijk voorhangsel) speelt symboliek een rol. Als je op internet zoekt naar liturgische kleden kom je niet alleen iets te weten over de standaardkleuren, maar vooral ook van alles over symboliek. De symboliek van de vijf broden en twee vissen is volgens velen erg geschikt bij het vieren van het avondmaal. En je kunt in een ontwerp voor een liturgisch kleed ook gebruikmaken van een kruis, anker of sloopje.

Een symbool is een beetje een vreemd iets. Het bestaat alleen vanwege een afspraak tussen groepen mensen onderling. Het symbool verwijst uiteraard naar iets anders, naar een begrip of (geestelijke) inhoud. Zolang het voor iedereen staat voor hetzelfde begrip kan het fungeren als symbool.

Een probleem voor een kunstenaar is dat het gebruik van symboliek gemakzuchtig kan maken. Of je moet er iets heel origineels mee doen. Maar dan nog bestaat het gevaar dat het symbool alle aandacht trekt en de omgeving niet meer wordt gezien. Als je op een kleed een anker aanbrengt is het anker datgene wat gezien wordt. Ik ben dus niet zo dol op het gebruik van symbolen in (mijn eigen) kunst. Mooi vind ik wel in onze Ontmoetingskerk de drie grote stalen kruisen die zichtbaar zijn aan de buitenkant van het gebouw. Bijzonder omdat ze, dankzij de visie van architect Born, deel uitmaken van de constructie van de kerk! En mooi is ook de 'nieuwe' symboliek van de geschilderde kabel die slingert over de muur en als glas-in-lood door zeven ramen loopt alvorens te eindigen in een raam 'als borduurwerk'. Joy Jille tekende voor het ontwerp, dat werd uitgevoerd door André Vreugdenhil. 'God omringt ons met zijn liefde', is de boodschap.

en herinneren de kerkganger daaraan,

net zoals de gezangen die gezongen worden

Wisselwerking

Bij de ontwerpen voor de liturgische kleden heb ik dus geen gebruikgemaakt van symbolen. Kleur zelf is het belangrijkste geworden en verwijst naar bepaalde begrippen, zoals verderop zal blijken. Er is dus geen sprake van een voorstelling. Als beeldend kunstenaar maak ik onder andere abstracte schilderijen op basis van kleine collages van gescheurd en geknipt papier. Deze werkwijze heb ik ook gevolgd bij de ontwerpen voor de vier kleden. Deze ontwerpen zouden 'vertaald' moeten worden in textiel. Hiervoor zijn veertien zusters in vier groepjes, onder leiding van Greetje van Langevelde, aan het werk gegaan. In alle groepjes hebben mensen met 'textiele talenten' elkaar aangevuld.

Vanaf het begin stond vast dat er in vrije technieken gewerkt zou worden. Niet weven, quilten of batikken. Er is zó veel mogelijk in prachtig gekleurde stoffen en met mooie texturen. Regelmatig zijn er bijeenkomsten geweest in het atelier, zodat er van een echte wisselwerking sprake was. De ontwerpen waren niet bedoeld om een-op-een over te nemen, maar ze moesten geïnterpreteerd worden in keuze van stof, textuur, afwerking en techniek. Zelf stond ik vooral te kijken van bepaalde details, voor mij toevallig ontstaan door het scheuren van stukjes papier, die uitzonderlijk precies waren nagebootst in textiel. Op andere momenten is daar weer veel vrijer mee omgegaan. Soms werd elk lapje gezien als een apart project.

Ik heb veel waardering gekregen voor het werk van deze zusters, hun deskundigheid, enthousiasme en inventiviteit. Het werken in groepen is ook door hen als mooi ervaren. Er werd niet alleen over textiel gepraat; er waren ook diepere gesprekken. Het is een gezegend project geweest.

Foto's: Laurens Jobse

Paars en wit

De kleden hebben een vrij groot formaat: 70 cm breed en 250 cm lang. Ze liggen als een soort loper over de tafel, zodat men vanuit de kerkzaal niet meer dan een vierkant van ongeveer 70 x 70 cm ziet.

Elk van de vier kleden wordt op meerdere momenten in het jaar gebruikt en daarop is de vormgeving afgestemd. Bij ieder kleed ben ik uitgegaan van drie bijbelse begrippen, die passen bij de betreffende periode. Die bepalen ook de vormgeving.

Het kerkelijk jaar begint bij advent. In twee perioden wordt het paarse kleed gebruikt: advent en veertigdagentijd. Begrippen die passen bij deze perioden zijn *inkeer*, *berouw*, *verwachting*.

Het paarse kleed is een sober kleed. Beide zijden die afhangen van de tafel bestaan uit losse lappen die over elkaar hangen. Die lappen suggereren 'in zak en as'.

Er is in dit kleed een verloop van donker naar licht. De eerste zondagen van de adventsperiode is de donkere kant

te zien; daarin is ook gebruikgemaakt van zwart. De lichte kant, waarin ook roze en lichtpaars zit, hangt de laatste twee zondagen van advent naar voren. In die lichtere kleur wordt de verwachting van Christus aangeduid. In de veertigdagen-tijd wordt begonnen met de lichte zijde en geëindigd met de donkere kant. Op Goede Vrijdag ligt er geen kleed op tafel. Het witte kleed wordt gebruikt in twee periodes van het kerkelijk jaar, steeds volgend op het paarse kleed. Met Kerst en op nog enkele zondagen daarna is het witte kleed te zien. En vervolgens weer met Pasen. Het witte kleed wordt ook bij doopdiensten gebruikt. Dit kleed is grotendeels opgebouwd uit langwerpige driehoeken en het meest gedetailleerd en versierd van alle kleden. Er zijn veel lagen over elkaar, waarbij ook transparante stof is gebruikt. Naast wit is ook de kleur goud gebruikt. De feestelijkheid komt verder naar voren in details: er zijn belletjes gebruikt en afhangende kwastjes. Bij dit kleed horen begrippen als *vreugde, feest, helderheid*.

Rood en groen

Het rode kleed wordt bij enkele gelegenheden gebruikt. In de eerste plaats met Pinksteren; daarnaast in diensten waarin belijdenis gedaan wordt (dit valt vaak samen) en bij de bevestiging van ambtsdragers. Het rode kleed staat voor de begrippen *geest, liefde, vuur*.

Dit kleed bestaat uit twee verschillende delen naast elkaar. Onregelmatige, vlamachtige vormen zijn in twee lagen aangebracht op een doorzichtige ondergrond, zodat ze lijken te zweven. Het gedeelte ernaast is sterk geplooid en geeft eveneens de suggestie van stromen. De onverwachte woordenstroom van Petrus op de pinksterdag kwam even in me op toen ik het resultaat zag.

Het groene kleed wordt gebruikt in de twee lange periodes waarin geen feestdagen zijn. Dit is dus voor de 'gewone' zondagen. Begrippen die hierbij passen zijn *hoop, toekomst, leven*. Om die reden is veel gebruikgemaakt van diagonale lijnen, die iets van dynamiek meebrengen. Het gedeelte dat op de tafel ligt is nagenoeg een vierkant en het is een slag gedraaid ten opzichte van de rest van het kleed. Deze asymmetrie versterkt eveneens het idee van beweging.

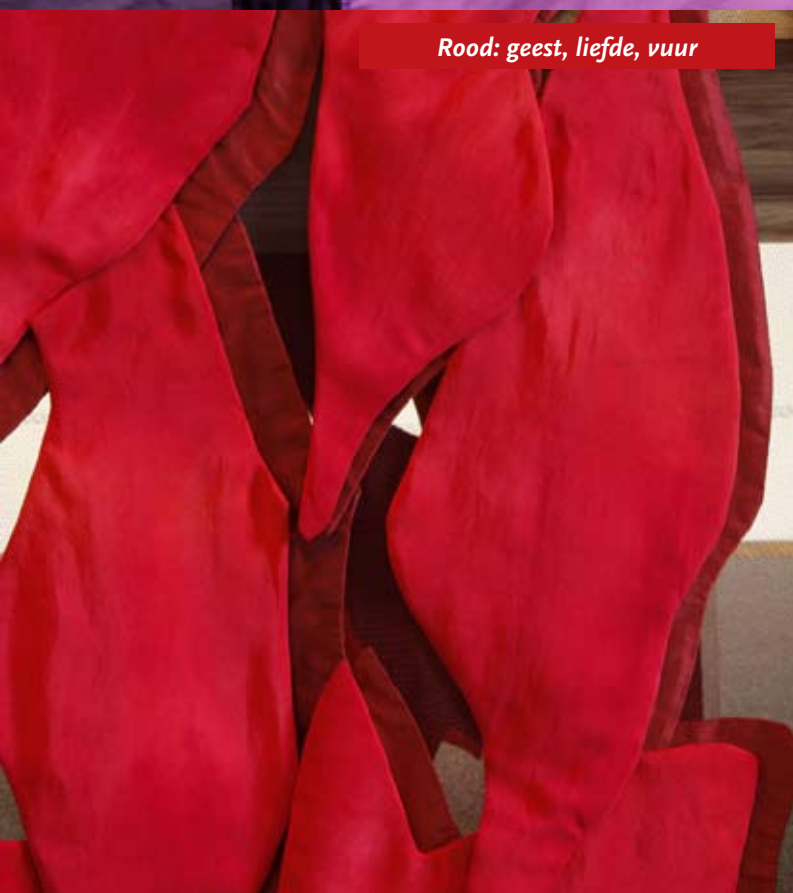
Naast groen, de kleur van de hoop, komt er oker en goud in het kleed voor. Door deze kleuren en de vlakverdeling heeft het kleed een natuurlijke uitstraling, alsof het een landschap is van bovenaf gezien. Overigens is dit niet het enige kleed waarvan misschien wel het mooiste gedeelte op de tafel ligt en dus niet gezien wordt vanuit de kerk. God ziet het, denk ik dan maar.

Adri Geelhoed is lid van de Gereformeerde Kerk te Goes en beeldend kunstenaar (www.adrigeelhoed.nl)

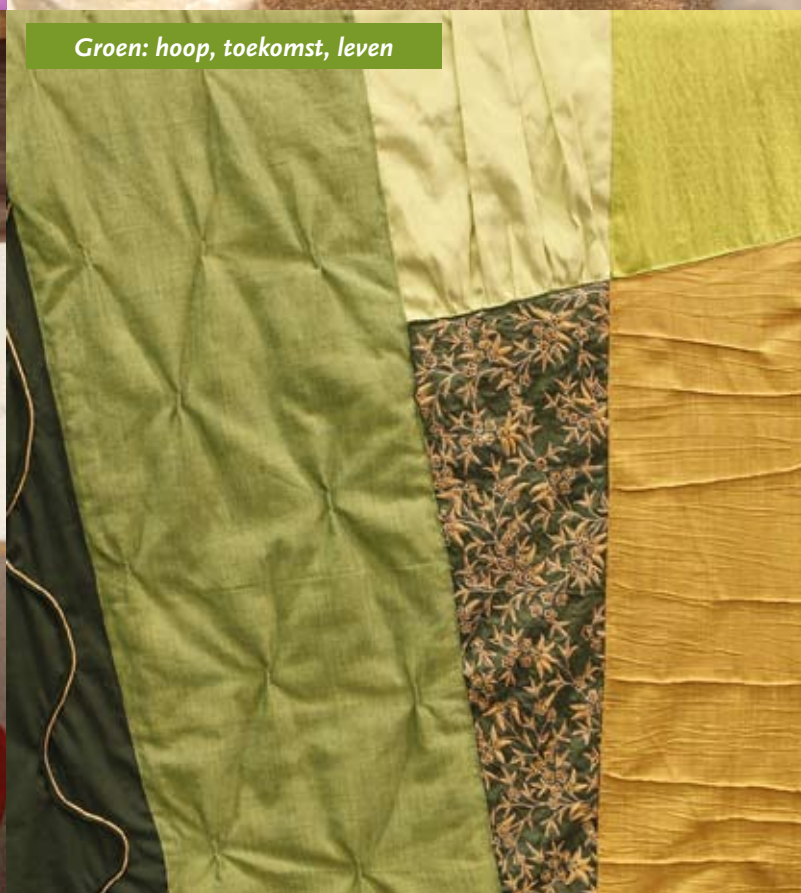
Paars: inkeer, berouw, verwachting

Rood: geest, liefde, vuur

Wit: vreugde, feest, helderheid

Groen: hoop, toekomst, leven

Truus van der Laan-Barnhard uit Veenendaal is huisvrouw en moeder van vier volwassen kinderen en oma van twee kleinkinderen. Ze schrijft al zo'n 40 jaar als liefhebberij.

Ritueel

Toen ik een klein meisje was woonde ons gezin tegenover een deftige rooms-katholieke kerk. Dat gebouw had een sterke aantrekkingskracht op ons, kinderen. Wij hadden daar echter niets te zoeken, vertelde onze moeder. Nou, dat dacht ze maar! De deur van de kerk zat overdag niet op slot en als we heel dapper waren liepen we ernaartoe. Met z'n allen konden we die tegenstribbelende roomse deur wel openen. Daarna slopen we als moderne verspieders naar binnen om ons te vergapen aan de glitter, de glamour en de magische geur van de overburen. Hoe kregen ze dat toch allemaal voor elkaar?

Wij hadden dat niet bij onze erediensten. Het was ons zelfs ten strengste verboden om ook maar iets van geur los te laten 's zondags in de kerk. Onze moeder hield daar bij het eten op zaterdagavond al rekening mee. Als gevolg van haar kookkunst zou niet een onheilge wind de kerkdienst verstoren.

Eén keer per jaar kwamen de bruidjes langslopen. Dat waren de kinderen die voor hun eerste communie feestelijk gekleed naar de kerk aan de overkant gingen. Ik stond dan altijd met mijn zusjes voor het raam jaloers te wezen. Och, waren

wij maar rooms. Ze droegen lange witte bruidsjurkjes en sommige geluksvogels waren ook nog versierd met wufte opwaaiende sluiertjes.

Na zo'n dag zeurden we wekenlang bij onze ouders of we alsjeblijft ook rooms mochten worden. Ze bleven echter halsstarrig weigeren. We deden wat water bij de wijn: 'Als we dan de eerste communie hebben gedaan, bedanken we ervoor en worden gewoon weer vrijgemaakt.' Maar zelfs dat compromisvoorstel vond geen genade in hun ogen. Later, toen we op school de verhalen hoorden over Alva en de inquisitie begrepen we dat we, wat kerkkeuze betreft, de goede kant hadden gekozen. Maar het gemis om kleine meisjesbruidsjurkjes bleef knagen. Ik weet inmiddels dat de rooms-katholieke kerk het gebruik ook heeft afgeschaft. Logisch. Als je mannen laat regeren worden alle mooie jurkjes wegbezuinigd.

Maar de vraag blijft bij mij knagen. Waarom hebben wij geen spannende rituelen voor onze lieve kleine meisjes en jongens in de kerk?

Oproep voor maart/april

In dit nummer willen we aandacht geven aan het thema *Ouderen in de kerk*. We ontvangen graag reacties op de volgende vraag: hoe worden de gaven van ouderen gebruikt in uw gemeente?

Uw reactie van maximaal 250 woorden kunt u mailen naar m.vveelen@bijbelstudiebond.nl of schrijven naar Martin van Veelen, Parallelweg 22, 7691 AA Bergentheim.

Uw reactie ontvangen we graag vóór 1 januari!

Oproep voor mei/juni

Het thema van dit nummer is *Mensen rondom Jezus*. We denken daarbij voornamelijk aan de discipelen. Daarom willen we graag reacties op de volgende vraag: wie van de discipelen spreekt u het meest aan en waarom?

Uw reactie van maximaal 250 woorden kunt u mailen naar m.vveelen@bijbelstudiebond.nl of schrijven naar Martin van Veelen, Parallelweg 22, 7691 AA Bergentheim.

Uw reactie ontvangen we graag vóór 3 maart!

Ontmoeting

Hatzlelponi

Henk Bouwmeester

Iedereen kent haar wel. Nee, niet van naam, wel als persoon. Hatzlelponi, de vrouw van Manoach en moeder van Simson. Hatzlelponi was niet haar 'doopnaam'. Het was een Judeese naam, die de vrouwen van Sora haar gegeven hadden na haar wonderlijke ontmoetingen met een engel.

Manoach en zij waren Daniëten en woonden, in afwachting van het vertrek van de Judeeërs uit Sora, in tenten rond het dorp. Zij hoopten binnenkort toch eens in Sora te gaan wonen. Maar niet nadat zij vader en moeder geworden waren. Daarop wachtten zij nu al jarenlang. In het begin van hun huwelijk hadden zij vaak en indringend om de kinderzegen gebeden. Na een paar jaren was hun gebed echter verstomd. Vooral nadat zij Manoach eens terloops gevraagd had of mannen ook onvruchtbaar kunnen zijn. Haar Manoach was toen ineens geen *manoach* (plaats van rust) meer. Woedend had hij geschreeuwd hoe zij op het idee kwam. Zij was onvruchtbaar, hij niet! Toch bleef zij hopen. Maand in, maand uit; jaar in, jaar uit. Haar onvruchtbare verre overgrootmoeders Sara, Rachel en Rebekka kregen immers uiteindelijk toch ook kinderen. Rebekka kreeg zelfs een tweeling!

Eens toen Manoach al vroeg naar het land was gegaan, stond er opeens een man in de opening van haar tent. Een grote, indrukwekkende man. Een engel! Vreemd genoeg schrok ze niet eens en was ze niet bang. Maar haar hart sloeg wel een paar keer over toen de man zei dat ze zwanger zou worden. Van een zoon nog wel! Dat ze daarom geen wijn mocht drinken of iets onreins eten, begreep zij wel. Wijn drink je niet als je zwanger bent en onrein eten was bij de wet verboden. Dat ze het haar van het kind niet mocht knippen was wel vreemd. Maar, zo liet de man haar weten, haar zoon was aan God gewijd om het volk te verlossen. Wat zou Manoach blij zijn. Of toch niet? In plaats dat hij God dankte voor de aanstaande zwangerschap, bad hij of de man nog eens mocht komen. Was dat om de zorg voor het kind? Of dacht hij misschien dat zij 'vreemd'-gegaan was? Hij bleef nadien wel opvallend vaak thuis of liet haar het werk op het land doen.

Op een dag verscheen de man weer. Opnieuw toen zij alleen was. Nu op het land. Dat wilde zij helemaal niet, niet

opnieuw alleen met die man! Ze ging zo snel ze kon en durfde naar Manoach. 'Hij is er weer!' riep ze al van ver. Gebedsverhoring, eindelijk! Nog harder dan zij rende Manoach naar het land. Maar antwoorden op zijn vragen kreeg hij niet. Of toch wel. Ze moesten precies doen wat Hatzlelponi al eerder had gehoord. Wie de man was kreeg hij niet te horen. Een godsman, dat bleek wel toen hij in de rook en warmte van het offer verdween.

Manoach was doodsbang geworden. Zij niet, zij was dankbaar en blij voor Gods wonder van verlossing. Vrouwen raken in verwachting als ze dat zelf niet, niet meer of nog niet verwachten. Een man kwam er bij Maria zelfs niet aan te pas.

Op www.bijbelstudiebond.nl staat dit artikel ook, maar dan met tekstverwijzingen en aanvullende informatie.

Ondersteunend, niet het een en al

Over het thema symbolen en rituelen kreeg de redactie een aantal reacties binnen. Wat de een mooi en bijbels vindt, vindt een ander te ver gaan omdat wij de genade door Christus' offer kennen. Daardoor hebben wij geen symbolen en rituelen meer nodig. Leest u maar.

Ik begin met een citaat van dominee Kruidhof (zendingspredikant): 'Onbegrepen woorden en vormen werken ritualisme in de hand en dat is heidens. Voor heidenen die gewend zijn aan vormdienst, is het heel gewoon om veel niet te begrijpen. Ze denken hun plicht te hebben gedaan als zij onbegrepen diensten volgen. Zij schrikken en verbazen zich dat het bij het Woord van God erom gaat, dat zij, ja zij het begrijpen, aannemen en dat God wacht op hún antwoord.'

Een ritueel dat voor mij waardevol is, is het stil worden aan het begin van de eredienst direct voorafgaand aan het: 'Verheft uw harten tot God.' Immers, wij komen daar samen tot zijn eer (ere-dienst!). Soms geeft een predikant de gemeente bewust een minuut stilte. Vroeger stond de dominee zelf stil voor het trapje... Mooier vind ik dan dat hij mét ons die stilte neemt.

Het aansteken van de adventskaars (vier zondagen) door een gemeentelid vind ik ook een prachtig iets. Maar het ritueel van het bedekken met en afhaken van tafellinnen bij een avondmaalsviering vind ik echt niet nodig. Dan wordt het brood maar wat droger. Het staat zo geheimzinnig. Rituelen? Mooi, maar ze zijn niet het een en het al. God ziet graag dat we een levende steen zijn van zijn gebouw. Elke dag, naast en tussen de rituelen door, vraagt Hij om ons antwoord.

En dan ben ik weer bij het citaat van dominee Kruidhof.

Ik heb me er altijd over verwonderd dat er in de GKv weinig aandacht is geweest voor symbolen. Sterker nog: (bijna) alles wat (in de eredienst) een symbolische betekenis had of kon hebben, werd afgekeurd. Een voorbeeld: dertig jaar geleden werd een aangeboden prachtig houten kruis naar de kelder verplaatst in plaats van opgehangen achter de preekstoel! (Het deed mij juist denken aan: *In het kruis zal 'k eeuwig roemen!*) Nu, dertig jaar later, zal dat misschien niet meer gebeuren. In verschillende kerken hangen kanselkleden met de kleuren van het kerkelijk jaar, worden op bijzondere dagen (liturgische) bloemstukken gemaakt en worden de erediensten ondersteund door (symbolisch) beeld- en ander materiaal.

Toch blijft het mijns inziens aan de magere kant. En dit is niet terecht.

In het Oude Testament lezen we over de ark, het symbool van Gods aanwezigheid. Hij geeft bijzondere plaatsen aan om Hem te eren en beschrijft hoe Hij die plaatsen ingericht wil hebben (Ex. 25-28 en 35-40; 1 Kon. 5-7 en 2 Kron. 2-5).

In Israël zijn in de oude kerken mooie mozaïeken te zien op de wanden en de vloeren. Daarmee werden symbolen en figuren gemaakt die verwijzen naar God, die op die plaats aanbeden werd. Ook de sabbat en de joodse feesten werden gevierd met veel symboliek.

In het Nieuwe Testament maken we op een andere manier kennis met symbolen. Bijvoorbeeld handoplegging (1 Tim. 4:14), bidden en vasten (o.a. Hand. 13:3 en 14:23). Jezus spreekt veelvuldig in gelijkenissen. Dit zouden we in zekere zin symboliek kunnen noemen. Het bijbelboek Openbaring is ook vol van symboliek. En... de doop en het avondmaal zijn uiteindelijk ook symbolische handelingen. Ik zou willen pleiten voor meer aandacht voor symboliek in de kerk(diensten). Uiteraard mag de kerk niet opgaan in pracht en praal of liturgisch fanatisme. Symboliek is slechts een ondersteunend, maar prachtig middel om God te eren en te dienen.

God gaf aan zijn kinderen in het Oude Testament veel rituelen: symboliek van het reinigende bloed van zijn vergevende genade in Christus voor zijn verbondsvolk. Al dat bloed van offerdieren en besnijdenis wees vooruit en werd in Christus' zoendood vervuld. Het lam is geslacht. 'Het is volbracht!'

Het verbond wordt door de nieuwtestamentische kerk herdacht in het door Christus ingestelde avondmaal en de doop, twee sacramenten. Avondmaal: symbool van zijn bloed en gebroken lichaam; doop: symbool van genade zonder werken. Willen we meer symbolen en rituelen zoals in de Rooms-Katholieke Kerk en in de PKN? Voegen die meerwaarde toe? Als wij in adventstijd zingen: 'Er is een Licht der lichten opgegaan', moet dat dan gesymboliseerd worden door steeds meer kaarsjes? Het mag van mij, maar niet als er onvrede door ontstaat.

Dat deze vraag gesteld wordt hadden we zo'n tien jaar geleden niet voor mogelijk gehouden. Immers, juist in de Reformatie kwam aan het licht dat Gods Woord in het centrum moet staan, zoals we dat ook naspreken in onze belijdenisgeschriften.

Voor ons hebben symbolen en rituelen geen toegevoegde waarde, eerder het tegendeel. Ze leiden af van waar het om gaat. De tijd gaat zitten in praten over wat wel/niet kan. Zonder uitleg is er bijvoorbeeld ineens het gebruik van adventskaarsen. Het aansteken van deze kaarsen wordt een rite waarop de gemeente dan antwoordt met het zingen van een lied.

Symbolen kunnen ongemerkt, onbedoeld de waarde krijgen van een sacrament. Symboliek kan een doel in zich worden. Wij zijn niet anders dan het volk Israël. Het symbool van de koperen slang werd hun afgod (2 Kon. 18:4). Laten wij daarom op onze hoede zijn. *Wat* staat centraal en *waar* gaat het om? We hebben een Bijbel vol tekenen en wonderen gekregen. Laten we vooral de diepe betekenis van de symbolen in doop en avondmaal blijven zien en doordenken!

De Beeldenstorm

Joke Heijs

En ze smeten alles aan stukken, te weten vier gesneden vergulde altaarstukken en de zitbanken en kasten en alle houtwerk die daar waren. En toen ze daar niets meer te doen hadden, kwamen ze op het zusterkoor, daar smeten ze mooie stukken in tweeën en veel boeken en ze namen de doeken en kloostersluiers en mantels en die hebben ze allemaal meege dragen. Och, Joden en Turken zouden nauwelijks doen wat zij gedaan hebben, schreef een verdrietige kloosterzuster.

De Beeldenstorm woedde van augustus tot oktober 1566. Zowel Duitsland, Frankrijk als Genève (Zwitserland) kenden zoiets al eerder.

De eerste actie vond plaats na een preek van een calvinistische prediker in een dorp in het zuidwesten van Vlaanderen dat toen bij 'de Nederlanden' hoorde. Meteen na de preek trok een twintigtal mannen naar het plaatselijke klooster Sint Laurentius. In de dagen daarna kwam de omgeving aan de beurt. Later stak de storm op rond Antwerpen, Gent en van daaruit naar plaatsen als Breda, 's-Hertogenbosch, Middelburg, Amsterdam en Delft. In Noord- en Oost-Nederland waren de gebeurtenissen minder heftig.

Van de Beeldenstorm is geen algemeen beeld te schetsen. Was er een plan? Lang niet alle kerken en plaatsen werden doelwit. Soms waren mensen van buiten actief, soms eigen burgers. Niet altijd was er een duidelijke aanleiding. De ene keer bood de schutterij verzet, een andere keer probeerden predikanten de actie te voorkomen. In de ene plaats werden door een klein, goed voorbereid of zelfs betaald groepje de beelden uit de kerken weggehaald; elders werd het een orgie waarbij het hele interieur van de kerk kort en klein werd geslagen. Boeken werden verscheurd, schilderijen vernield, gewaden kapotgemaakt, miswijn uitgegoten en bekers vertrappt. Men liep buiten op orgelpijpen te toeteren en de hostie werd aan de papegaai gevoerd. In Gent werden binnen een etmaal zeven kerken en vijfentwintig kloosters vernield. Hier en daar werden beeldenstormers terechtgesteld.

Zo veel informatie er is over plaatselijke acties*, zo lastig is het om het gebeuren te taxeren. Fundamentalisten? Wraak op de macht van de geestelijkheid? Emancipatie van de burgerij? Opstand van het proletariaat? Opkomen voor de eer van God?

Er was economische, politieke en religieuze onrust binnen de maatschappij. De economische crisis was diep: in de Vlaamse steden heerste werkloosheid in de textiel; er waren overal misoogsten; er werd geen graan meer ingevoerd of verkocht en er werd veel gebedeld. 1566 staat in Vlaanderen ook bekend als hongerjaar.

Ook op het gebied van politiek en godsdienst was er veel aan de hand. In het tweede kwart van de zestiende eeuw verloor de Rooms-Katholieke Kerk steeds meer invloed en groeide het aantal lutheranen, calvinisten en wederdopers. Karel V, heer der Nederlanden, had al in 1550 een verbod, een 'bloedplakkaat', uitgevaardigd tegen alles wat met hen, de 'kettters', te maken had: het drukken en bezitten van hun boeken, hen voorthelpen, het prediken. Op overtreding volgde de doodstraf en alle bezit werd verbeurd verklaard. Dat leidde tot tientallen terechtstellingen. Karels zoon Filips II handhaafde het verbod en verscherpte het. Hij wilde een absolute monarchie met één godsdienst. Hij vertrok zo gauw hij kon naar Spanje en liet zich vertegenwoordigen door zijn halfzus Margaretha van Parma.

De leden van de hoge adel, stadhouders van provincies, streden jarenlang met haar om invloed. Willem van Oranje, een van hen, pleitte voor gewetensvrijheid. Honderden lagere edelen gingen in april 1566 met een smeekschrift naar Margaretha om verzachting van de vervolgingen te vragen. Margaretha stond dat voorlopig toe. De verzachting stelde niet veel voor, maar de geruchten erover gaven de vervolgdgen nieuwe moed. 1566 werd een wonderjaar, leek hun! Predikers die naar het buitenland gevlucht waren, kwamen terug. Groepen calvinisten verzamelden zich buiten de steden en hun predikers hielden kerkdiensten in het open veld, later hagenpreken genoemd. Hun bedoeling was op te komen voor de eer van God en Hem te dienen naar zijn Woord.

Ze preekten tegen symbolen en rituelen, zoals gesneden beelden van Maria en de heiligen, om die te vereren en in processies rond te dragen. Ze verwierpen de misviering, waarbij brood echt Christus' lichaam en de wijn echt Christus' bloed werden. Ze wilden terug naar de bijbelse eenvoud. Ze zochten vrijheid om te kunnen vergaderen als kerkgemeenschap en om de psalmen in de eigen taal kunnen zingen. De Nederlandse Geloofsbelijdenis van Guido de Brès uit 1561 begon bekend te raken: die spreekt aan het eind van artikel 28 over de plicht tot bijeenkomen, ook al zijn magistraten en prinsen daartegen en heeft het de dood of lijfstraf tot gevolg. Een praktisch motief was er ook: hagenpreken zijn voor de zomer; de winter vraagt om een dak boven het hoofd. Men náám wat men niet kréég en het ging met veel geweld gepaard. De afgoderij moest niet alleen uit het hart maar ook uit het kerkgebouw, vond men. Veel religieuze kunst ging verloren.

De acties leken in eerste instantie een succes. Het houden van bijeenkomsten in het veld was niet strafbaar meer. Hier en daar kregen de calvinisten kerken toegewezen om diensten te houden, al moesten ze accepteren dat de rooms-katholieke eredienst gehandhaafd bleef. Een jaar later werden

alle beloften weer ingetrokken. Koning Filips II stuurde een leger naar de Nederlanden onder leiding van Alva. Die stelde een Bloedraad in. De ketteren bleven vervolgd worden. Velen vluchtten weer naar het buitenland.

De Beeldenstorm is de aanleiding geworden tot de Tachtigjarige Oorlog. Die heeft uiteindelijk geleid tot een vrije Republiek der Nederlanden, waarin de protestantse godsdienst met de Bijbel als middelpunt de overheersende was, zonder alle pracht en praal van het rooms-katholicisme.

De term 'beeldenstorm' is ingeburgerd en wordt ook vandaag nog overdrachtelijk gebruikt. Daarmee wordt bedoeld de bestrijding van gevestigde opvattingen en geijkte instellingen. Bekend is de actie van de islamitische taliban die de beelden in de rotsformatie van Midden-Afghanistan kapotsloegen.

Tegenwoordig is er binnen onze kerken weer meer aandacht voor rituelen en symbolen. Maar of daar ooit nog eens een beeldenstorm van komt...

Joke Heijs heeft geschiedenis gestudeerd en woont in Zwolle

* Zie J. Scheerder, *De Beeldenstorm*, Bussum, 1974.

Uitverkiezing op de vierkante centimeter

Michiel Louter

Sinds de publicatie van de Nieuwe Bijbelvertaling (NBV) in 2004 is er veel te doen over de kwaliteit van deze vertaling. Discussie over de(ze) vertaling van de Bijbel is niet alleen maar detailwerk en scherpslijperij van hobbyisten. Soms zijn er teksten in het geding die de kern van het evangelie raken. Dan is de discussie voor iedere christen relevant. Een voorbeeld is Handelingen 2:47.

Lucas schrijft in dit vers over de eerste christelijke gemeente: 'De Heer breidde hun aantal dagelijks uit met mensen die gered wilden worden.' Tot zover Lucas in de NBV. In de vertaling NBG '51 klinkt het anders: 'En de Here voegde dagelijks toe aan de kring, die behouden werden.' Het verschil is opmerkelijk: in de NBV is sprake van mensen '... die gered *wilden* worden', terwijl in de NBG '51 het woord 'willen' ontbreekt. Het Grieks, de taal van het Nieuwe Testament, geeft geen aanleiding om in de vertaling over 'willen' te spreken. Het gaat 'gewoon' om '... mensen die gered werden' (*sôizdomenous*). In de NBV lijkt het woord 'wilden' dus de vertaling ingeslopen te zijn. Kiest de NBV hiermee als het ware remonstrants voor menselijke keuze, terwijl het in de grondtekst (en andere vertalingen) gaat om de uitverkiezing door God? Staat onze belijdenis op de tocht? Ik denk niet dat we van deze nieuwe vertaling hoeven te schrikken. Het is vreemd en strikt genomen onterecht dat de NBV 'wilden' heeft ingevoegd. Toch is deze vertaling niet noodzakelijkerwijs in tegenspraak met wat we belijden over

God die verkiest. Lees maar wat er in Filippenzen 2:13 staat: 'want het is God die zowel het willen als het handelen bij u tweebrengt, omdat het hem behaagt' (NBV). Dus: dat die mensen in de eerste christelijke gemeente volgens de NBV gered *wilden* worden is ook Gods werk. God zorgt namelijk ook voor het willen. Het gaat dus wat kort door de bocht om de NBV hier tegenover de NBG '51 te zetten, alsof de ene vertaling uitsluitend kiest voor de keuze van mensen en de andere voor de keuze van God.

Ik hoop dat dit voorbeeld duidelijk maakt dat het vertalen van de Bijbel niet alleen iets is voor geïnteresseerde fanatiekelingen, maar dat het best eens nuttig kan zijn om tijdens bijbelstudie meerdere vertalingen te gebruiken. Zo ontwijk je de valkuil om te veel op de precieze Nederlandse woorden af te gaan, en geloof en dogma's te baseren op één Nederlands woord en één bijbeltekst. Want alleen de *boodschap* die de Bijbel brengt is heilig, de woorden ervan niet!

Citaat

God is verborgen in het vlees. Dat heeft Hij aangenomen! Het Woord is vlees geworden en heeft onder ons gewoond (Joh. 1:14). De Here God heeft zich ermee bedekt. Sindsdien is Hij nergens anders te vinden, althans als God de Verlosser, dan in het aangenomen vlees. Wat betekent dat concreet? Waar is God dan te vinden? Het antwoord op deze vraag is veelvormig, maar tegelijkertijd zeer strak gebonden. God is te vinden in het volk Israël, in de persoon en het werk van Jezus de Christus, in de kerk als zijn lichaam, in de christenheid, die zijn lof zingt. Hij is nergens anders te vinden. Althans als God de Verlosser. Als God de Schepper is Hij

natuurlijk overal te vinden, in alle structuren van de geschapen werkelijkheid. Maar daarvoor zijn wij blind. Wij hebben God ook nodig als de Verlosser. Als zodanig echter heeft Hij zich op fundamentele wijze verborgen in het vlees. In deze verborgenheid is namelijk het heil besloten. God is mens geworden! Nu is Hij vlak bij ons. Wij kunnen tot Hem naderen. Het heil is ten volle aardse en menselijke werkelijkheid geworden.

A.A. van Ruler

Uit: *Van Schepping tot Koninkrijk (1974-1970)*

Huis van het Brood

De woorden van Johannes
zijn opnieuw gaan leven
toen ze de uitleg hoorde
van het woord Bethlehem.

Haar honger naar
het Brood des Levens
werd onnoemelijk groot
en tegelijk gestild bij 't horen
dat Christus werd geboren
in 'Huis van het brood'.

cobypoelman.gedichtensite.nl

Adventskaars

een waakvlam
in de nacht
ontstoken
aan het licht
dat ik verwacht

Jan Groenleer

Uit: *Zoals nog nooit een ster*
(Rien van den Berg)

Riek Beute-Mostert en Martin van Veelen

Eredienstwaardig

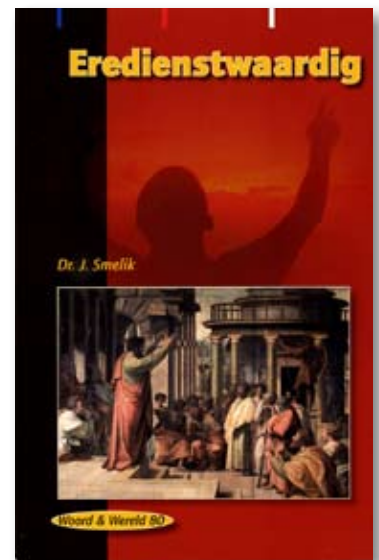
Wat is liturgie? Hoe komen we aan onze zondagse kerkelijke gebruiken? Hoe te denken over het leesrooster en het kerkelijke jaar? Het zijn (onder meer!) vragen die in dit boekje een duidelijk antwoord krijgen. Fris en ontdekkend. Het zou verplichte lectuur moeten zijn voor iedereen die met liturgie te maken heeft. Wat hebben we dit nodig bij alle geknoei in de liturgie. Kerkenraden, geef dit boekje cadeau aan je dominee en overhoor hem elke kerkenraadsvergadering een hoofdstuk! Natuurlijk is het onontbeerlijk voor leden van liturgiecommissies. En voor anderen die belangstellen in de eredienst. En voor iedereen die voor de preek naar de kerk gaat en voor wie de liturgie verder een zorg zal zijn. Lees het en word wijs.

Een tip voor de vereniging: besteed eens één of meer vergaderingen aan dit boekje; je zult hierdoor meer plezier beleven aan de zondagse kerkdiensten.

Ik heb nog wel een wens richting dr. Smelik. 'Natuurlijk is er binnen gereformeerde kring over de eredienst al veel geschreven', schrijft hij in zijn 'Woord vooraf'. Dat is een waar-

heid als een koe. Maar al dat materiaal is wel verspreid over allerlei publicaties. Wie vindt dat nog? Wie leest dat nog? Het zou fijn zijn als de hele gereformeerde eredienst eens stapje voor stapje werd beschreven. Van elk onderdeel het waarom en het hoe; en niet te vergeten het hoe-beslist-niet. Een *Handboek* (of als dat te onbescheiden is: een Zakboekje) gereformeerde liturgie. Van consistoriegebied tot zegen. Dr. Smelik mag ons van mij nog veel meer vertellen! (MV)

Dr. J. Smelik, *Eredienstwaardig*, Woord en Wereld Bedum, 2009, ISBN 978-90-5046-077-4, 110 pag., € 10,50

Christelijke symbolen van A tot Z

In alle musea die oude schilderkunst tentoonstellen vind je wel een of meerdere schilderijen die 'de aanbidding van de herders' voorstellen. Let maar eens op: het zijn altijd drie herders, een jongeling, een gewone man en een oude man. Ik heb heel wat werken van oude meesters gezien en het was me nooit echt opgevallen. Achter die drie herders en hun leeftijden zit een diepe betekenis: in elke fase van je leven, van jeugd tot ouderdom, hoor

je Christus te aanbidden. Die kennis heb ik uit *Christelijke symbolen van A tot Z* van Alfred C. Bronswijk.

Zoiets zet je aan het denken. Die 'boeken der leken' waarover vraag 98 van de Heidelbergse Catechismus spreekt en die in preken nogal eens werden afgedaan als dom gedoe, waren blijkbaar ingewikkelder dan je zou denken. Om ze te begrijpen had je heel wat voorkennis nodig. Voorkennis die we vandaag veelal verloren zijn geraakt. In dit boek vind je er veel van terug. En dat is best verrijkend.

De christelijke wereld zat en zit vol symboliek. En heus niet alleen de roomse wereld. Of je nu kijkt naar oude kerkelijke kunst in een museum of naar een modern stukje bloemschik-kunst voor in de kerk, je hebt voortdurend te maken met symboliek. Vaak zonder dat je het zelf weet. Weet u waarom veel doopvonten achtkantig zijn? Of welke betekenissen verborgen zitten in het hugenotenkruis?

Ik ga die vragen niet beantwoorden. Zoek het zelf maar op in deze handige encyclopedie van Bronswijk. Overigens, een encyclopedie is het inderdaad. Alles is overzichtelijk alfabetisch geordend. Talrijk zijn de illustraties, die vaak ook de tekst echt verduidelijken. Tegelijk merkte ik dat het grote nadeel van encyclopedieën – saaiheid – niet kleefte aan *Christelijke symbolen van A tot Z*. Integendeel, voordat ik er erg in had, had de stof me in zijn greep. Ik vond het moeilijk om het boek weg te leggen. De heldere manier van schrijven zal daar wel de oorzaak van zijn. Knap om zulk historisch materiaal zo boeiend op te dienen.

Doe me een deugd

Deugden mogen weer, zeggen de schrijvers verheugd in de introductie. Ze zijn er mee aan de slag gegaan ten behoeve van morele vorming op de basisschool en thuis, of nog andere opvoedingssituaties. Het accent ligt, zoals uit de titel en de inhoud blijkt, op het werken met de methode op de basisschool.

Het is een mooi boek geworden: het is goed uitgevoerd en van de buitenkant word je al blij. Ik kreeg direct zin om erin te kijken en te lezen, en wat meer is: het nodigt uit tot gebruik. Het boek is mede dankzij een aantal leerkrachten inderdaad een praktijkboek geworden.

Er komt veel aan de orde. Na de introductie zijn er enkele inleidende opmerkingen. Dan volgt het deel waarin uitgewerkte lessen beschreven worden met motivatie van de leerkracht. De leerkracht heeft zelf een deugd gekozen en is daarmee aan de slag gegaan. De lessen zijn ingedeeld in onder-, midden- en bovenbouw. Hier kunnen opvoeders hun ideeën opdoen. In het hoofdstuk 'Achtergrond' komt aan de orde wat een deugd is; er worden zeven kenmerken genoemd. Dit had wat mij betreft wel aan het begin van het boek mogen staan. Het is daarom goed eerst de inhoudsopgave te lezen. Dat er onderscheid gemaakt kan worden tussen klassieke, christelijke en moderne deugden is in het gelijknamige hoofdstuk te lezen. Hoe doe ik een deugd? Er worden vijf adviezen gegeven, onder andere: wees zelf een voorbeeld en accepteer je beperkingen. Omdat de volmaaktheid in het verschiet blijft liggen houdt het oefenen in de deugden in een mensenleven nooit op.

Er volgt een hoofdstuk over deugdethiek. Iets uit de inhoud: niemand groeit uit zichzelf op tot een deugdzaam mens, omdat er ook altijd een neiging tot het kwaad is. Maar christenen geloven tegelijkertijd dat je door geloof in Jezus Christus

opnieuw geboren kunt worden en vernieuwd worden door de heilige Geest. Daarom kunnen opvoeders en leerkrachten zich verheugen in de mogelijkheid om door oefening van deugden, kinderen en zichzelf te vormen.

Alfred C. Bronswijk, *Christelijke symbolen van A tot Z*, Boekencentrum Zoetermeer, 2006, ISBN 9789023913511, 240 pag., € 19,90, actieprijs tot 15 januari 2011 € 14,75

Het hoofdstuk over deugdethische werkvormen beschrijft hoe bepaalde werkvormen, zoals klassengesprek, verhaal, drama en rollenspel, filosofiegesprek, kunnen bijdragen aan verstandelijk inzicht en de deugden of het proces versterken en ondersteunen. Al deze vormen zijn goed bruikbaar in de klas of thuis.

Voor meer geïnteresseerden volgt nog een lijst met literatuur. De auteurs zijn beiden verbonden aan het lectoraat Morele Vorming aan de Gereformeerde Hogeschool te Zwolle; drs. Wilma van der Jagt is opleidingsdocent aan de Educatieve Academie van die school; dr. Pieter Vos geeft als lector Morele Vorming leiding aan het lectoraat. Het lectoraat doet praktijkgericht onderzoek, ontwikkelt kennis en verzorgt lezingen, publicaties en cursussen op het gebied van morele vorming in het onderwijs aan kinderen van vier tot achttien jaar. (RBM)

Wilma van der Jagt & Pieter Vos, *Doe me een deugd. Praktijkboek morele vorming voor de basisschool*, Boekencentrum Zoetermeer, 2010, ISBN 9 789023 924555, 127 pag., € 22,50

Uitgaven van de Bijbelstudiebond

Bijbel

Jozua en Richteren
Naar een nieuwe tempel (Ezra)
Ester (Bijbelstudie compact)
Geniet van het leven! (Prediker) (Bijbelstudie compact)
Ezechiël
Daniël – profeet voor vriend en vijand
Hosea, een vreemde liefde
Een losprijs voor velen (Marcus)
Johannes. Het evangelie van de Adelaar
Handelingen – I
Vrede door vrijspraak (Romeinen)
Onwijs rijk (1 Korintiërs)
Efeze
Filippenzen nieuw!
Levend geloof (Jakobus)
Drie brieven van Johannes (Bijbelstudie compact)
Openbaring I (Bijbelstudie over Op. 1-11)
Openbaring II (bijbelstudie over Op. 12-22)
God laat Zich kennen (Bijbelstudie compact)

Joh. de Wolf	€ 9,50
C. van den Berg	€ 8,90
P. Poortinga	€ 7,90
H. van den Berg/ W.A. van der Jagt	€ 7,90
A.H. Verbree	€ 10,50
D. Griffioen	€ 8,90
H.J. Messelink	€ 8,90
B.C. Buitendijk	€ 8,90
M. van Veelen	€ 9,50
M. van Veelen	€ 10,90
G. Gunnink	€ 9,50
G. Gunnink	€ 9,50
A.H. Driest	€ 9,50
R.P. Heij	€ 8,90
E. Nieland- van Veen	€ 8,90
J.W. Roosenbrand	€ 7,90
E.J. Hempenius	€ 9,50
E.J. Hempenius	€ 9,50
A.J. van Zuijlekom	€ 7,90

Belijdenis e.a.

Samen geloven, samen belijden (DL e.a.)
Uitgesproken!
Hemel en hel (Bijbelstudie compact)
Woorden van waarde (bijbelse kernbegrippen)
Woorden van waarde II (kernbegrippen v/h geloof)

M.H. Sliggers	€ 8,90
E. Brink	€ 8,90
R.A. Schipper	€ 7,90
A.O. Reitsema e.a.	€ 8,90
E. Brink e.a.	€ 8,90

Gemeenteschetsen

1. Heb ik God lief?
2. Mensen met toekomst
3. Gevouwen handen
4. Jouw probleem, mijn probleem
5. Leiden en laten leiden
6. Gods huis... open huis
7. Hoe gewoon is de doop?
8. Het Heilig Avondmaal
9. Engelen en demonen
10. Gaaf! Bouw je mee aan Gods kerk?
11. Tolle lege: neem en lees je Bijbel
12. Je mag er zijn!
13. Zondagsheiliging
14. Groeien in Christus
15. Als één lid lijdt...
16. Heer, U bent mijn leven
17. Schuldig en toch vrijgesproken!
18. Het feest van de eredienst
19. Voor Hem, over de kerk van onze Heer
20. Oneindige missie
21. Liefdedienst m/v
22. Apart en toch samen? **nieuw!**

De gemeenteschetsen zijn gratis te downloaden vanaf onze website www.bijbelstudiebond.nl

De boeken zijn bij elke boekhandel verkrijgbaar met de normale aantalkorting

Kijk voor een korte omschrijving op www.bijbelstudiebond.nl

Website

Bezoekt u de website wel eens? Het is de moeite waard hier eens rond te kijken. Hierboven ziet u een afbeelding van de homepage. Wat vindt u allemaal als u naar www.bijbelstudiebond.nl gaat?

- Een korte beschrijving van alle BIJBELSTUDIEUITGAVEN die hierboven genoemd staan.
- Alle GEMEENTESCHETSEN, deze zijn *gratis* te downloaden en vrij te gebruiken in de gemeente. Rond de jaarwisseling staat ook de nieuwste gemeenteschets (zie hiernaast) erop.
- Alle THEMA-ARTIKELLEN ouder dan twee jaar; ook deze zijn *gratis* te downloaden.
- FOTO'S van Bonds-/Bijbelstudiedagen en werkcongressen (vanaf 2007).
- Heel veel BOEKBESPREKINGEN die in *WegWijs* hebben gestaan.

En zoekt u informatie over een bepaald onderwerp? De zoekfunctie geeft aan wat er over het onderwerp op de website staat.

Van de themacommissie

Weer een nieuwe gemeenteschets

Nog voor het eind van dit jaar mag u een nieuwe gemeenteschets verwachten! Het is deze keer een extra gemeenteschets, die alsnog verschijnt omdat we in 2009 geen nieuwe schets konden uitgeven.

Het onderwerp is 'leven als christen in een multiculturele samenleving'. De schrijver is ds. Hans de Wolf en hij heeft de gemeenteschets de titel *Apart en toch samen?* gegeven. Zoals gebruikelijk bevat deze gemeenteschets bijbelstudies voor de drie leeftijdsniveaus. Behalve het samen leven in een multiculturele situatie heeft elk onderdeel nog enkele rode draden: elke schets kent een perikoop die over Samaritanen handelt, ook komt in elke schets onze eigen vreemdelingschap als christenen in deze wereld aan de orde.

Voor 12-16 jaar gebeurt dit onder de titel: 'Anders: wie/ hoezo?'; voor jongeren 16+ is de schets genoemd: 'Anders denken en toch samen leven'; en de schets voor volwassenen heet: 'Vreemdelingen ontmoeten en zelf vreemdeling zijn'. Al met al prima bijbelstudiemateriaal over een actueel onderwerp voor gemeentebrede bespreking!

Deze gemeenteschets krijgt nummer 22 en zal DV rond sde jaarwisseling verkrijgbaar zijn door downloaden van de website van de bond: www.bijbelstudiebond.nl. We wensen u goede bijbelstudiebijeenkomsten met deze gemeenteschets toe.

Bent u ook zo wijs met WegWijs? Geef eens een jaarabonnement weg...!

Wilt u iemand verrassen met een jaarabonnement (6 nummers) op *WegWijs*? Maak dan € 15,- over op gironummer 373821 tnv Geref. Bijbelstudiebond te Leusden en stuur onderstaande bon voor 31 december 2010 in naar Mw. F. van Egmond, Burg. Meijboomstraat 22, 2232 LC Rijnsburg. U kunt ook een cadeau-abonnement opgeven via de website van de Bijbelstudiebond: www.bijbelstudiebond.nl

Ja, ik wil iemand verrassen met een jaarabonnement op *WegWijs*

Naam + voorletters: m v

Adres: Postcode: Woonplaats:

Eventueel e-mailadres: Datum: Handtekening:

Het abonnementsgeld van € 15,- maak ik over op girorekening 373821 tnv Geref. Bijbelstudiebond te Leusden

Het cadeau-abonnement is bestemd voor:

Naam + voorletters:

Adres: Postcode: Woonplaats:

Eventueel e-mailadres:

Het cadeau-abonnement gaat in op 1 januari 2011 en geldt voor de zes nummers van jaargang 65 van *WegWijs*. Bon voor 31 december 2010 insturen naar Mw. F. van Egmond, Burg. Meijboomstraat 22, 2232 LC Rijnsburg (e-mail: f.vegmond@bijbelstudiebond.nl)

Colofon

Redactieadres (tijdelijk)

Ali van Dijk-Bufferinga
Brucknerstraat 2, 8031 DE Zwolle
tel. (038) 454 67 04
e-mail: redactie@bijbelstudiebond.nl
www.bijbelstudiebond.nl, WegWijs

Hoofdredacteur: Ali van Dijk-Bufferinga
Eindredacteur: Fenny Boiten-Tiggelaar
Redactieleden: Riek Beute-Mostert, Sieta Houthuijse-Strijk,
Inge Laan-Deddens, Michiel Louter, Riet Steenberg-Busstra,
Martin van Veelen

Abonnementen WegWijs

Particulier abonnement € 15,- per kalenderjaar
Opzeggen, schriftelijk of via administratie@bijbelstudiebond.nl,
voor 1 december
Voor leden van de *Bijbelstudiebond* is het abonnement begrepen
in de contributie
Losse nummers verkrijgbaar door overmaking van € 3,50 op
gironr. 83 94 84 t.n.v. Geref. Bijbelst.bond te Bedum onder
vermelding van 'WegWijs' met jaargang en nr. + uw naam en adres

WegWijs is ook op cd en in braille verkrijgbaar.
Informatie en opgave: CBB, Christelijke Bibliotheek voor Blinden en
Slechtzienden, Postbus 131, 3850 AC Ermelo, tel. 0341-565499

Na overleg met de redactie is overname van artikelen mogelijk

Administratie

*Voor abonnementen, wijzigingen in ledenbestand en/of adres secr./penn.
van de verenigingen*
Administratie Gereformeerde Bijbelstudiebond
Postbus 7, 9780 AA Bedum
tel. 050-365 35 37, bereikbaar op werkdagen van 10.00-12.00 uur
e-mail: administratie@bijbelstudiebond.nl
gironummer: 83 94 84 t.n.v. Geref. Bijbelst.bond te Bedum

Gereformeerde Bijbelstudiebond

www.bijbelstudiebond.nl

*Adres voor aanmelden/opheffen/splitsen/samenvoegen van verenigingen
en overige stukken*

Francien van Egmond-van der Griendt, secretaris
Burg. Meijboomstraat 22, 2231 LC Rijnsburg
tel. (071) 402 06 92
e-mail: f.vegmond@bijbelstudiebond.nl

Giften voor de WMS (Women Missionary Society)

Gironummer 363600 van DVN-Zwolle met vermelding: Ind-NEI-1F-2 (WMS)

Vormgeving en opmaak: douglas design
www.douglasdesign.nl
Druk: Scholma, Bedum
ISSN-nummer: 0929-2136

In het volgende nummer:

Hoe overleef ik
als christen een
verseksualiseerde
samenleving?

Het enige boek in de
Bijbel dat gaat over
liefde en seksualiteit
lijkt ontoegankelijk
en onbruikbaar

Is Hooglied te
weinig concreet en
richtinggevend voor
de vragen die jij hebt?

In Hooglied spreekt
God open en bloot
over seksualiteit en
wijst Hij een weg
om veilig te gaan

Thema's volgende nummers

januari/februari
maart/april
mei/juni

Hooglied
Ouderen in de kerk
Mensen rondom Jezus